

TAŞKÖPRÜLÜZÂDE AHMED EFENDİ'DE İLİMLER TASNİFİ

Tashkoprizâda Ahmad Afandî's Classification of Sciences

Hüseyin Adem TÛLÛCE¹

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi :26.10.2021
Kabul Tarihi :07.12.2021
Yayın Tarihi :25.12.2021

Özet:

Çalışmamızda Osmanlı düşünürü ve âlimi Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin (ö. 968/1561) ilimler tasnifini tasvir edip tasnif geleneği içinde nerede durduğunu açığa çıkarmaya çalıştık. Taşköprülüzâde kendi döneminin en detaylı ilimler sınıflandırmasını yapmıştır. O, ilimler tasnifinde geleneksel felsefi düşünceyi takip ederek ağaç ve dal örneğini kullanmıştır. Taşköprülüzâde, ilimlerin sınıflandırılmasını ayrı bir ilim dalı olarak değerlendirmiştir. Ona göre, tasnif ilmi bir disiplin olarak metafizik ilminin alt dallarındandır.

Onun bu konuda yazdığı dört eseri vardır. Bu eserleri, Miftâhu's-Saâde ve Misbâhu's-Siyâde fî Mevzûâtü'l-Ulûm, er-Risâletü'l-Câmia li Vasfi'l-Ulûmi'n-Nâfia, es-Saâdetü'l-Fâhira fî Siyâdeti'l-Âhira ve Medînetü'l-Ulûm'dur. Bu eserlerin tasnif şekilleri birbirinden farklıdır. Bu eserlerinde hem felsefi tasnif geleneğinin hem de dinî tasnif geleneğinin içinde kalarak kaleme alınmıştır. Taşköprülüzâde, Miftâhu's-Saâde, Medînetü'l-Ulûm ve es-Saâdetü'l-Fâhira isimli eserlerinde felsefi tasnif anlayışını benimsemiştir. er-Risâletü'l-Câmia'yı ise dinî tasnif anlayışı üzerinden kaleme almıştır.

Taşköprülüzâde, tasnifinde iki kaynağa dayanmıştır. Bunlar, İbnü'l-Ekfânî'nin (ö. 749/1348) İrşadü'l-Kâsîd ilâ Esnâ'l-Makâsîd'ı ve Molla Lütüfî'nin (ö. 900/1495) Risâle fî'l-Ulûmi's-Şer'iyye ve'l-Arabiyye'si ve bu esere yazdığı hâşiyesi el-Metâlibü'l-İlahiyye'dir. Felsefi ilimlerin içeriklerini oluştururken İbnü'l-Ekfânî'den, dil ilimleri ve şer'i ilimlere ilişkin bölümlerde Molla Lütüfî'den yararlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Taşköprülüzâde Ahmed Efendi • İlimler Tasnifi • Metafizik • Osmanlı Felsefesi • İslam Düşüncesi.

Giriş

İlimler tasnifi, düşünce tarihinde önemli bir yere sahiptir. Bu durumun temel nedenlerinden birisi ilimler hakkındaki sınıflandırmanın eğitim ve öğretim faaliyetlerinin düzenlenmesinde etkili olmasıdır. Düşünür ve ilim adamlarının ilimleri tasnif etmesinin arkasında yatan bir başka neden insanların varlık ve bilgi alanlarını daha bütüncül bir şekilde görme ve anlama istediğidir. Bir düşünürün paradigmasını yaptığı ilimler tasnifine bakarak anlamak mümkündür.

Çalışmamızda ilimler sınıflandırmasında önemli bir yere sahip olan Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin ilimler tasnifini ortaya koymaya çalışacağız. Bu bağlamda ilimlerin

1 Dr., MEB, <https://orcid.org/0000-0003-3999-739X>, hatulucu76@gmail.com.

sınıflandırılması meselesine düşünsel bir temellendirme yaparak başlamak konunun bütününe görmek açısından daha doğru görünmektedir. İlimleri tasnif etmek hiçbir ilim alanının bigâne kalamayacağı bir etkinliktir. Medeniyetler tarihinin ilk zamanlarından beri birçok kültürler ilimlere farklı alanlarda katkıda bulunmuşlardır. Bu bilgiler zaman içinde bir araya getirilmiş ve sınıflandırılmıştır. İlimler sınıflandırılırken hangi ilmin daha önemli hangisinin daha az önemli olduğu meselesi de bu süreçte tartışılmıştır. İlimler, insanların zihinsel ve fiziksel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla ortaya çıkmıştır. Zaman içerisinde ilimlerin çoğalması ve bunların belli nedenlerle sınıflandırılması insanın anlama ve bilme etkinliğinde önemli bir aşamadır.

İslam düşünce tarihinde çok sayıda ilim tasnifi yapılmıştır. Bu hususta cevaplanması gereken temel soru, ilim sınıflandırmalarının İslam düşünce geleneğini meydana getiren hangi soruların uzantısı olduğudur.¹ Klasik İslam felsefesi uzun zamanda oluşmuş metodoloji ve bir üst dile sahip olmuştur. Bu manada ilimler tasnif edilirken sınıflandırma işlemi bu üst dil ve metodoloji çerçevesinde gerçekleşmiştir. Klasik bilgi ve varlık düşüncesindeki tüm ilimleri bir bütün olarak oluşturabilmesinin temelinde en üst nokta olarak metafizik vardır.² Böylece klasik felsefi düşüncenin bir yönü dönemin ilimlerine ve bu ilimler hakkındaki bilginin derecesine diğer yönü ise bu ilimlerin metafizik üst diline dayanmaktadır.

İslam düşünce geleneğinde ilimler tasnifine “İhsâu'l-ulûm, merâtibü'l-ulûm, tertibü'l-ulûm, tasnifi'l-ulûm, aksâmü'l-ulûm” gibi çeşitli isimler verilmiştir. İlimlerin sınıflandırılması demek ilimlerin en genelden en özele doğru konu, gaye, işlev ve yöntemlerine göre ayrılmasıdır. Bu nedenle ilimler tasnifi tüm ilimlerin içindeki bağın anlaşılması bakımından önem arz eder. Çünkü bütün bu ilimleri bir arada tutan konu, anlam birliği ve hepsinin yöneldiği bir amaç vardır. Bu nedenle ilimlerin tasnifinin itibarî yani varsayımsal olduğu ileri sürülebilir.

İlimler tasnifinin geçmişi çok gerilere gitmektedir. Platon (m.ö. 427-347), *Devlet* adlı diyalogunun yedinci kitabında, ilimlere dair tasnifin tarihteki ilk örneğini vermiştir. Bu ilimler aritmetik, geometri, astronomi, harmoni ve tüm bunların üzerinde var olan diyalektiktir.³ Aristoteles (m.ö. 384-322) ilimler tasnifinde konu, metot ve gaye, ilimlerin öğretimindeki sıralaması bakımından en etkili ve sistemli olan filozof olarak kabul edilir. Aristocu geleneğin bir devamı olarak ilimler, Porphyrius'un (ö. 420) *İsâgûcî*'sinde tanımladığı şekliyle yöneldikleri alanın yapıları ve gayelerine göre sınıflandırılır. Bu tasnif, nazarî, amelî ve üretime dayalı bir tasnif olup zamanla geliştirilecektir. Tasnife göre; matematik, fizik, metafizik ve bu alana dair ilimler nazarî felsefenin, ahlâk ve siyaset ise amelî felsefenin alanıdır.⁴

1 Ömer Türker, “İslâm Düşüncesinde İlimler Tasnifi”, İlimleri Sınıflamak: İslam Düşüncesinde İlim Tasnifleri, ed. Mustakim Arıcı (İstanbul: Klasik Yayınları, 2019), s. 63.

2 Muhittin Macit, *İbn Sînâ'da Metafizik ve Meşşâî Gelenek* (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2012), s.59.

3 Eyüp Erdoğan, “Platon ve Aristoteles'in Bilimlere İlişkin Sınıflamaları”, FLSF: Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, 7 (2009), s. 137-162.

4 Eyüp Şahin, “Fârâbî'nin İlimler Tasnifinin Latin Dünyasına Geçışı ve Kabulü”, Diyanet İlmî Dergi, 2:1 (2016), s.

Fârâbî (ö. 339/950), ilimler tasnifi sahasındaki meşhur ve kıymetli eseri *İhsâu'l-ulûm*'da ilimleri beş ana bölüme ayırmıştır. Bunlar sırasıyla dil ilmi, mantık ilmi, matematik ilimleri, tabiat ve metafizik ilmi ve siyaset, fıkıh ve kelâm ilimleridir.⁵Fârâbî'nin eserlerinde ilimlere dair iki sınıflandırma vardır. İlki Aristocu geleneğin etkisindedir. İkincisi o dönemde bilinen ilimleri, bölümlerini ve içeriklerini göstermektedir. Aristoteles'in tasnifinde iki ayrı ilim olarak yer alan fizik ve metafizik, Fârâbî'de matematikten sonra ve iki temel teorik ilim olarak aynı sınıfta yer alır. Bu durum Aristo'nun tasnifinin tekrar edilmesinin ötesinde çoğunlukla ondan ayrılan bir tutumdur. Böylece Aristoteles'in ilimler sınıflandırması üçlü, Fârâbî'nin ilimler sınıflandırması ise beşli bir temele dayanmaktadır. Aristoteles'te bir âlet ve giriş olarak yer alan mantık, Fârâbî'de bir ilimdir. Fıkıh ve kelâm, Aristoteles'ten farklı olarak Fârâbî'de siyaset ve ahlâk ilimleri ile aynı grup içindedir. Öte yandan dil ilimleri Aristoteles'te yer almamasına karşın Fârâbî'de ilk sıradadır. Konuları açısından Aristoteles'te birbirinden ayrı olarak yer alan tabiat ilmi ve metafizik, Fârâbî'de aynı gruptadır. Aristoteles'te pratik bilimler arasında yer alan ahlâk ve ev yönetimi bilimleri, Fârâbî'de yer almamaktadır.⁶

İslam düşünce geleneğinde ilimler tasnif geleneği, iki ana çizgiye dayanmaktadır. Bunlardan ilki, Fârâbî'nin nübüvvet teorisidir. Fârâbî, *hakiki bilgiyi* akli bilgiyle özdeşleştirip vahiy de dâhil bütün bilgi formlarının, akli bilgiye geri döndürülebileceğini ve bilgi değerinin belirlenebileceğini ileri sürmüştür. Fârâbî, metafiziği hakikatin en açık ifadesi olarak görmüş ve tüm ilimleri metafiziğe olan yakınlığı çerçevesinde bir sıraya koymuştur. Bu şekilde bilgide var olan birlikten ilimlerde var olan birlik düşüncesine ulaşmıştır. Fârâbî'den sonra bazı değişimlere uğrayan bu tasnif anlayışı, ayrıntılı ve sistemli bir şekilde İbnü'l-Ekfânî'nin (ö. 749/1348) *İrşâdü'l-Kâsıd ilâ Esnâ'l-Makâsıd* isimli eseriyle devam etmiştir. İkinci tasnif anlayışı Ebü'l-Hasan Amirî (ö. 381/992), İbn Hazm (ö. 456/1064) ve Gazzâlî (ö. 505/1111) gibi âlimlerin eserlerinde görülen tasnif şeklidir. Bu anlayış, vahyi, hakikatin en kesin ifadesi olarak kabul edip ilimleri, dinin asıllarından istidlal yoluyla çıkarılan ilimler ve akıl yoluyla ulaşılan ilimler olarak ikiye ayıran tasnif şeklidir.⁷ Böylece ilimler tasnifinin bir yönü Farabî'de görülen akla dayalı tasnif anlayış, diğer yönü ise Amirî, İbn Hazm ve Gazzâlî'nin vahye dayalı ilimler tasnifidir. Bu iki tasnif geleneğinin İslam düşüncesinde takipçileri olmuştur.

1. Taşköprülüzâde'nin İlimler Tasnifi

Taşköprülüzade, Osmanlı döneminin en detaylı ilimler sınıflandırmasını yapmıştır. Taşköprülüzâde, ilimlerin sınıflandırılmasını ayrı bir ilim dalı olarak değerlendirmiştir. Ona göre, tasnif ilmi, bir disiplin olarak metafizik ilminin alt dallarından birisidir. En genel kavram varlık olduğu için ve bu kavramı da metafizik incelediği için ilimler tasnifi disiplini metafiziğin bir alt dalı olarak görülmüştür.⁸O, ilimler tasnifinde geleneksel açıklama şekillerine uyarak

151-166.

5 Fârâbî, *İhsâu'l-Ulûm*, çev. Ahmet Arslan (İstanbul: Divan Kitap, 2014), s.47.

6 Şahin, "Fârâbî'nin İlimler Tasnifinin Latin Dünyasına Geçişi ve Kabulü", s.151-166.

7 Türker, "İslam Düşüncesinde İlimler Tasnifi", s. 88.

8 Şükran Fazlıoğlu, "Vaz' ile Tasnif Arasında: Molla Lütü'nin el-Metâlibü'l-ilâhiyye fi mevzû'âtü'l-ulûmi'l-lugaviyye'si", *İlimleri Sınıflamak: İslam Düşüncesinde İlim Tasnifleri*, ed. Mustakim Arıcı (İstanbul: Klasik

ağaç ve dal örneğini kullanmıştır. *Medinetü'l-Ulûm, Miftâhu's-Saâde ve Misbâhu's-Siyâde fî Mevzûâtî'l-Ulûm* ve *es-Saâdetü'l-Fâhira fî Siyâdeti'l-Âhira*'da ilimleri bir ağaç olarak düşünmüştür. Bu ağacın dalları *es-Saâdetü'l-Fâhira*'da seyrekken *Miftâhu's-Saâde*'de çok siktir. *Medinetü'l-Ulûm*'da *Miftâhu's-Saâde*'yi özetlemekle birlikte, bu eserde de dal (*devha*) çerçevesini kullanmıştır. Bu iki eserde ana dallar yedi tanedir. Ana dallar yan ve alt dallara ayrılmaktadır. Taşköprülüzâde, ilimler ağacını kendine özgü bir biçimde ve en detaylı bir biçimde *Miftâhu's-Saâde*'de uygulamaktadır.⁹

Taşköprülüzâde, ilimleri sınıflandırırken iki kaynağa dayanmaktadır. Bunlardan ilki İbnü'l-Ekfânî'nin *İrşadü'l-Kâsıd ilâ Esnâ'l-Makâsıd*'ı, diğeri ise Molla Lütfi'nin *Risâle fî'l-Ulûmi's-Şer'iyye ve'l-Arabiyye* ve bu çalışma üzerine kendisinin yazdığı hâşiye olan *el-Metâlibü'l-İlahiyye* adlı eserleridir. Taşköprülüzâde, dil ilimleri, şer'î ilimlere dair bölümlerde, ilimlerin tanımı, konusu, ilkeleri, amacı ve faydası gibi konularda Molla Lütfi'den, bu alanlarda yazılmış eserler bağlamında ve felsefi ilimlerin içeriklerini oluştururken İbnü'l-Ekfânî'den etkilenmiştir. Taşköprülüzâde'nin *es-Saâdetü'l-Fâhira*'da şer'î ve felsefi ilimleri tasnife beraberce dâhil etmesi onu Molla Lütfi'den; nazari ve amelî ilimlerin altında şer'î ilimlere yer vermesi de İbnü'l-Ekfânî'den ayırmaktadır.¹⁰

İslam düşünce geleneğinde ilimler sınıflandırılırken temel olarak iki ilim geleneğinden söz edilebilir. Bu gelenekler felsefi ve dinî tasnif gelenekleridir. İlimleri felsefi olarak sınıflandırma geleneği varlık hakkında genel, kuşatıcı, bütüncül ve kesinlik veren akli bilgiyi kapsarken dinî tasnif geleneğinde ise vahiy, hakikate ulaşmanın en kesin yolu olarak görülür ve kabul edilir. Felsefi tasnif geleneği akli olduğu için felsefi tasnifi benimseyenler dinî ilimleri, hakikatin, duyulur bir biçimde ifade edilmiş şekli olarak görmüşlerdir. Bundan dolayı dinî ilimler asla dair ilimler olarak kabul edilmemiştir. Dinî ilimlere yönelik böyle bir tavır Fârâbî, İbn Sinâ ve İbnü'l-Ekfânî'de görülür. Dini tasnif geleneği de felsefi ilimleri araçsallaştırır ve hatta Gazzâlî'de olduğu gibi felsefi ilimleri dünyevi ilimler kategorisinde konumlandırır. İslam düşünce geleneğinde dinî ilimler alanında herhangi bir ilimler tasnifi eseri telif edilmemiştir. Bunun temel nedenlerinden birisi dinî ilimlerin, Kur'an ve sünnetle olan ilişkisi ve birbirleriyle ilişkisi hususunda net bir görüş olmasıdır. Bu nedenle ilimler tasnifine dair ilk eserler felsefi ilimlere dair olmuştur. Bunun nedeni, felsefenin farklı alanlarıyla meşgul olanların bu ilimleri tanıtmaya ve felsefenin meşruiyetini temin etme amacı vardır. Bir başka neden de felsefi ilimlerin dinî ilimlerle ilişkisini sağlamaktır.¹¹

Taşköprülüzâde'den önce yapılan ilim sınıflandırmalarında *hakikî ilimler* ifadesi yalnızca *akli ilimler* için kullanılmaktayken onunla beraber şer'î ilimler için kullanılmaya

Yayınları, 2019), s. 281.

9 Mustakim Arıcı, "Temel Problemler Ekseninde Tasnifü'l-ulûm ve Enmüzcü'l-ulûm Literatürleri", İlimleri Sınıflamak: İslam Düşüncesinde İlim Tasnifleri, ed. Mustakim Arıcı (İstanbul: Klasik Yayınları, 2019), s. 44-45.

10 Taşköprülüzâde, *es-Saâdetü'l-Fâhira fî Siyâdeti'l-Âhira*: İlimler Tasnifi, Yüce Ahiret Makamına Götüren Değerli Mutluluk, nşr. ve çev. Sami Turan Ezel (İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi Yayınları, 2016), s. 19. İrşadü'l-Kâsıd'a dair ayrıntılı bir inceleme için bkz. Cahid Şenel, "İbnü'l-Ekfânî'nin İrşadü'l-Kâsıd'da İlimler Sınıflandırması", İlimleri Sınıflamak: İslam Düşüncesinde İlimler Tasnifi, ed. Mustakim Arıcı (İstanbul: Klasik Yayınları, 2019), s.199-237.

11 Türker, "İslâm Düşüncesinde İlimler Tasnifi", s. 67.

başlamıştır. Onun ilimler tasnifinde hakikatin dayanağı ontolojik nefsü'l-emr kavramıdır. Taşköprülüzâde'ye göre *hakiki ilimler* dış dünyada var olan şeyleri nefsü'l-emr'deki durumları bakımından inceleyen disiplinlerin zamanların değişimiyle ve dinlerin yenilenmesiyle değişmeyen ilimlerdir. Eğer bu inceleme akla dayalı olarak yapılıyorsa ilim felsefi iken İslam dinine göre yapılıyorsa bu ilim şer'îdir. Taşköprülüzâde, *hakiki ilim* kavramının "akıl" kavramına değil, "nefsü'l-emr" kavramına dayandırılması gerektiğini anlamış ve böylece yetkin bir ilim tasnifine ulaşmıştır.¹²

Taşköprülüzâde, ilimlerin sınıflandırılması bağlamında dört eser kaleme almıştır. Bu eserler *Miftâhu's-Saâde ve Misbâhu's-Siyâde fî Mevzûâtî'l-Ulûm*, *er-Risâletü'l-Câmia li Vasfi'l-Ulûmi'n-Nâfia*, *es-Saâdetü'l-Fâhira fî Siyâdeti'l-Âhira ve Medînetü'l-Ulûm*'dur. İlk üç eser müstakil iken *Medînetü'l-Ulûm*, *Miftâhu's-Saâde*'nin muhtasar ve müfit bir özeti'dir.¹³

Bu eserlerden *er-Risâletü'l-Câmia li Vasfi'l-Ulûmi'n-Nâfia* dinî tasnif geleneğine göre; *Miftâhu's-Saâde*, *es-Saâdetü'l-Fâhira* ve *Medînetü'l-Ulûm* ise felsefi tasnif geleneğine göre kaleme alınmıştır. Taşköprülüzâde, *er-Risâletü'l-Câmia*'da ilimleri şer'î-gayri şer'î kavramları bağlamında sınıflandırmış ve dinî bağlamda fayda sağlayıp sağlamamalarına göre kıymetlendirmiştir. *Miftâhu's-Saâde*, *Medînetü'l-Ulûm* ve *es-Saâdetü'l-Fâhira*'da ise ayırt edici unsur olarak nazarî-amelî kavramlarını kullanmış ve ilimleri varlık hakkında kesin ve kuşatıcı bilgi vermesi yönüyle değerlendirmiştir.¹⁴

2. Miftâhu's-Saâde'de İlimler Tasnifi

Miftâhu's-Saâde, Osmanlı ilim zihniyetinin birikimini ve literatürünü yansıtmaya ve bu zihniyetin XVI. yüzyıldaki izdüşümlerini göstermesi noktasında mühim bir eserdir. Eserde dört mukaddime, iki bölüm ve yedi kısım vardır. Mukaddimelerde ilmin değerinden, ilim tahsilin faziletinden, öğrenci ve hocanın görevlerinden, ilim ahlâkı ve bilgiye ulaşma yollarından bahsedilmiştir. Eser iki "taraf"tan oluşmaktadır. Birinci tarafta içeriği nazarî yöntemle oluşturulan ilimler, ikinci tarafta ise içeriği tasfiye yöntemiyle oluşturulan ilimler yer almaktadır. Eserde altmışaltı ana ilim dalı ve alt dallarıyla birlikte üç yüz civarında ilim tanıtılmaktadır.

Onun tasnifinin merkezine yerleştirdiği kavram, varlık mertebeleridir. Ona göre her şeyin bir varlığı ve bu varlıkların da dört hali vardır: (a) yazıda varlık; (b) sözde varlık; (c) zihinde varlık; (d) dışta varlık.¹⁵ Bu varlık mertebelerinden ilk üçünü konu edinen ilimlere "âlet ilimleri" denir. Dıştaki şeyleri konu edinen ilimler ise nazarî ve amelî ilimler olarak adlandırılır. Varlık mertebelerinden aynı mertebenin bilgileri zamanın, memleketlerin ve

12 Türker, "İslâm Düşüncesinde İlimler Tasnifi", s. 88.

13 Sami Arslan, "Bilgi-n'in Dolaşımı Bağlamında Taşköprülüzâde'nin Medînetü'l-Ulûmu'nu İnşâ Eden Kelimeler", Taşköprülüzâde'de Bilgi, Bilim ve Varlık, ed. İhsan Fazloğlu & İ. Halil Üçer (İstanbul: İLEM Yayınları, 2020), s. 161-162.

14 Taşköprülüzâde, *es-Saâdetü'l-Fâhira*, s. 18.

15 Bir yönü ontolojiye diğer yönü epistemolojiye bakan bu anlayışın kökeni Platon'un Mektuplar adlı eserinin yedinci mektubuna dayanmaktadır. Platon, Mektuplar, çev. Furkan Akderin (İstanbul: Say Yayınları, 2010), s. 37.

dinlerin değişmesiyle değişmez. Bu ilimlere hikmet ilimleri denir.¹⁶ Bu varlık mertebelerindeki ilimler genel hatlarıyla şöyledir:

(1) Yazıdaki varlıkları inceleyen ilimler: “İlmü edevâti’l-hatt” (yazıda kullanılan âletler ilmi), ilmü kavânini’l-kitâbe (yazmanın kuralları ilmi), “ilmü tahsîni’l-hatt” (harflerin güzel yazılması ilmi), “ilmü keyfiyeti tevellüdi’l-hutûtan usûlihâ” (harflerin nasıl ortaya çıktığını ele alan ilim), “ilmü tertibi’l-hurûf” (harflerin tertibi ilmi), “ilmü terkîbi eşkâli besâiti’l-hurûf” (harfler ayrı ve birleşikken nasıl güzel görüneceğini konu alan ilim), “ilmüimlâil-hatti’l-arabi” (harflerin yazılmasına ait bilgilerden bahseden ilim), “ilmü hatti’l-mushaf”(Kur’ân’a has yazıdan ve özelliklerinden bahseden ilim), “ilmühatti’l-arûz”(şiiirde kelimelerin vezne göre yazılmasından söz eden ilim).

(2) Sözdaki varlıkları inceleyen ilimler: İlmü mehârici’l-hurûf, ilmü’l-lüga, ilmü’l-vaz’, ilmü’l-iştikâk, ilmü’t-tasrif, ilmü’n-nahv, ilmü’l-meânî, ilmü’l-beyân, ilmü’l-bedi’, ilmü’l-arûz, ilmü’l-kavâfi, ilmü karzi’s-şi’r, ilmü mebâdii’s-şi’r, ilmü’l-inşâ, ilmümebâdi’l-inşâ ve edevâti, ilmü’l-muhâdara, ilmü’d-devâvin, ilmü’t-tevârih, el-ulûmu’l-arabiyye.

(3) Zihni varlıkları inceleyen ilimler: İlmü’l-mantık, ilmü adâbi’d-ders, ilmü’n-nazar, ilmü’l-cedel, ilmü’l-hilâf.

(4) Dış dünyadaki varlıkları inceleyen ilimler: Taşköprülüzâde, bu ilme ‘hikmet ilmi’ demiş ve bu ilmin konusunun dış dünyadaki varlıkların hallerinin insanın gücünün kavrayabileceği şekilde incelenmesi olduğunu belirtmiştir.¹⁷Bu ilimler ameli ve nazari diye ikiye ayrılır. Ameli ve nazari ilimlerden her biride “el-ulûmü’l-hikmiyye” (felsefi ilimler) ve “el-ulûmü’s-şer’iyye” (dinî ilimler) şeklinde iki gruptur.

A. Ulûmü’l-Hikmeti’n-Nazariyye: a) el-ulûmü’l-ilâhiyye: 1. İlmü ma’rifeti’n-nefsi’l-insâniyye, 2. İlmü ma’rifeti’n-nefsi’l-melekiyye, 3. İlmü ma’rifeti’l-meâd,4. İlmü emârâti’n-nübüvve, 5. İlmü makâlâti’l-fırak, 6. İlmü mevzûâti’l-ulûm. b) el-İlmü’t-tabîi:1. İlmü’t-tıb, 2. İlmü’l-baytara, 3. İlmü’l-beyzere, 4. İlmü’n-nebat, 5. İlmü’l-hayevân, 6. İlmü’l-filâha, 7. İlmü’l-meâdin, 8. İlmü’l-cevâhir, 9. İlmü’l-kevn ve’l-fesâd, 10. İlmü kavsi kuzeh, 11. İlmü’l-ferâse, 12. İlmü ta’biri’r-rü’yâ, 13. İlmü ahkâmi’n-nücûm, 14. İlmü’s-sihr, 15. İlmü’t-tılsım, 16. İlmü’s-simyâ, 17. İlmü’l-kimyâdir. c) el-Ulûmu’r-Riyâziyye:1. İlmü’l-hendese, 2. İlmü’l-hey’e, 3. İlmü’l-aded, 4. İlmü’l mûsikî. B) Ulûmu’l-Hikmeti’l-Ameliyye: 1. İlmü’l-ahlâk, 2. İlmü tedbiri’l-menzil, 3. İlmü’s-siyâse. C) el-Ulûmü’s-Şer’iyye: 1. İlmü usûli’l-din, 2. İlmü’l-kırâa, 3. İlmü’l-hadîs, 4. İlmü’t-tefsîr.

Miftâhu’s-Saâde’deki ilimler tasnifine bakıldığında Taşköprülüzâde’nin, buradaki tasnifinde yazı, ibare ve zihindeki varlığın â’yândaki yani dış dünyadaki varlığa bağlı olduğu görülmektedir. Bu kategorilerden her biri bir sonrasına işaret etmektedir. Bir varlığın yazılı hali sözlü haline sözlü hali zihindeki haline zihindeki hali ise dış dünyadaki varlığına işaret

16 Taşköprülüzâde, Mevzuat’ül-Ulûm: İlimler Ansiklopedisi, c. 1, sad. Mümin Çevik (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 2011), c. 1, s. 104.

17 Taşköprülüzâde, Mevzuat’ül-Ulûm, c. 1, s. 283.

etmektedir. Bu kategorilerden aslî olan dış dünyadaki varlık kategorisidir. Varlık hakkında kavramsal soyutlama yapıldıkça aslî olandan gittikçe uzaklaşmaktadır. Örnek olarak ağaç bir varlık olarak dış dünyada mevcuttur. Bu ağacı zihnimize aldığımızda artık ağaç zihinde bir varlık olmaktadır. Zihnimizdeki ağacı bir cümle içerisinde ifade edebiliriz. Böyle bir durumda ağaç lafzi bir varlık olmuş olmaktadır. Ve son olarak ağacı yazdığımız da hattî bir varlık olmaktadır. Bir sözcük olarak ağaçla dış dünyada var olan ağaç, varlığının hakikatine ulaşma noktasında birbirinden farklıdır. Bu varlık alanlarından hattî ve lafzî olan varlık alanları varlığın kendisi değil varlığa işaret eden mecazlardır. Taşköprülüzâde, hakikî ilmin aynî varlık alanında olduğunu ifade etmiştir. Zihni varlık alanının tam olarak hangi noktada olduğu ise belli olmasa da aynî varlık alanına yakın olduğu söylenebilir.

Taşköprülüzâde'ye göre ilimlerin tasnifi itibârîdir. Varlık mertebelerinde sonra gelen önce gelene; zihni olan aynî olana, dilde olanın zihinde olana, yazıda olanın dilde olana delâlet eder. Zihni ile aynî arasındaki delâlet aklîdir, kişilere ya da durumlara göre değişmez. Sözelimi, gökyüzünün zihindeki sûreti bir dile ya da yazıya göre değişmemektedir. Hâriçteki gökyüzünün zihindeki sûreti herkeste aynıdır. Zihinde var olan, hâriçteki gökyüzüne uygun olan bir sûrettir. Lafzın zihindeki sûrete delâleti ile yazıda olanın lafza delâleti vaz'îdir. Sözcüklerin belli bir anlama delâlet etmesi olan vaz' ile sözcükler ve anlam arasında delâlet ilişkisi ortaya çıkmaktadır. Lafzın zihindeki sûrete delâletinde, lafız bir dilden diğerine farklılaşırken zihindeki sûret değişmez. Yazıda¹⁸ olanın dilde olana delâletinde ise hem delâlet eden yazı hem de delâlete konu olan lafız bir dilden diğerine değişebilmektedir.

Bir başka deyişle, Taşköprülüzâde'ye göre insan, duyuları vasıtasıyla zihin dışı varlıkları algılamakta ve algılanan bu şeylerin sûretleri zihinde doğal bir şekilde resmolmaktadır. Zihindeki sûretler, insanın ezberleme ve hatırlama yetisi sayesinde zihin dışı varlıklara da delâlet eder, bu delâlet doğal bir delâlettir. Ancak insan, zihindeki bu şeylerle, bilmediği başka şeyleri bilmeyi istediğinde, doğal delâletten farklı olarak kendisinin müdahalesini gerektiren şeylere ihtiyaç duyar, bu da vaz'î delâleti gerektirir. Zira bu durumda insan kendi iradi fiillerini, bilgisine konu olan nesnelere hakkında vaz'î bir delil haline getirmektedir. İnsanoğlunun bu ihtiyacı gidermek için keşfetmiş olduğu en iyi araç sestir. Zira sesler zihindeki anlamlara delâlet etmek için insan tarafından vazedilirler. İnsan hâlihazırda şimdi bildiklerini başka bir zamanda hatırlama, başka kişilere bildirme, hatta bildiklerini gelecek zamana taşıma gereksiniminden dolayı sözlü ifadelerini yazıya geçirme ihtiyacı duymaktadır. Dolayısıyla şeylerin dış dünyadaki varlıkları ve doğal olarak zihinde oluşmuş olan varlıkları yanında ifade ve yazıda da varlıkları meydana gelmektedir. Sözel ifade, yazı ve anlam, delâlet eden şeyler, yine sözel ifade, anlam ve zihin dışı varlık ise delâlet edilen şeylerdir. Buna göre yazı kendisi bir şeye delâlet eden fakat kendisine delâlet edilmeyen bir varlık alanıdır. Dış dünyadaki varlık ise kendisine delâlet edilen, ancak kendisi herhangi bir şeye delâlet etmeyen varlık alanıdır. Sözel ifade ve zihindeki varlıklar ise hem delâlet eden hem de delâlet edilen

18 Murat Kaş, "Mustafa Şevket Efendi'nin Risâlesi Işığında Zihin, Hâriç ve Nefsü'l-Emr Kavramlarının Analizi", İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, 1:1 (2014), s. 60.

varlık alanını oluşturmaktadırlar. Bu şeylerin birbirine delalet etmesindeki sıralama yazının lafza, lafzın zihindeki anlama ve anlamın da dış dünyadaki varlıklara delâleti şeklinde gerçekleşmektedir.

Bilginin elde edilmesi bağlamında daha önce iki yolun olduğu ifade edilmişti. Bunlar nazar ve tasfiye yoludur. Taşköprülüzâde, nazari ilim yolu ve tasfiye arasındaki ilişkiyi anlatmak için birçok kitapta kullanılan bir hikâyeye aktarmıştır. Hakikate ulaşmak için hangi yolun tercihe şayan olduğunu ifade etmek için eski zamanlardaki Çinli ile Bizanslı ressamın arasında geçen münakaşa örnek verilir. Hangi ressam grubunun daha iyi olduğunu öğrenmek amacıyla sanatkarlar için aralarında perde olan, birbirine bakan iki duvar yapılır. Çinli ressamın çeşitli renklerde yazı ve resimler yaparlarken Rum ressamın ise sadece cilalama yapmışlardır. Bu işlerden anlayan ilim sahipleri perdeyi kaldırdıklarında Çinli ressamın yaptıkları resim ve yazıların Rum ressamın cilalayıp parlattığı yere yansıdığını görmüşler ve Rumların tarafında gördükleri manzarayı beğenmişlerdir. Bu hikâyeye ilmi ve istidlali olan ile keşfi olana misaldir. Çinli ressamın, ilmi ve istidlali olanı temsil ederken Rum ressamın, keşf ve müşahede yolunu temsil etmektedirler.¹⁹

3. es-Saâdetü'l-Fâhira'da İlimler Tasnifi

Taşköprülüzâde, *es-Saâdetü'l-Fâhira*'yı yine taraf başlıklı iki bölüme ayırmaktadır. Birinci tarafta âlet ilimleri ile itikadi ilimlere; ikinci tarafta ise ameli ilimlere yer verir. İtikadi ve ameli ilimler başlıklarının altında şer'î ve hikmî ilimler alt başlıkları yer alır. Ona göre, âlet ilimleri başka ilimlere yardımcı olması için, itikadi ilimler kendilerinden dolayı tahsil edilirler. Ameli ilimler ise ne başka ilimlerin tahsiline vesiledir ne de kendileri için tahsil edilirler. Onlar ilmin gereğini yapmak için var olan ilimlerdir.²⁰

Taşköprülüzâde, kitabın birinci tarafının birinci ağacının birinci dalında dilin önemine vurgu yaparak, hem şimdi hem de gelecek zamanda bilginin insanlara aktarılması noktasında âlet ilimlerin öneminden detaylı bir şekilde söz etmiştir. Bu dalda söz ve yazı ile ilgili klasik İslam ilim geleneğindeki bütün ilimler bir araya getirilmiştir. Bilgi, bir birikimdir ve ancak kayıt altına alındığında gelişip ilerler. Kendi zamanımızda bizimle beraber yaşayan insanlara farklı alanlardaki bilgileri ulaştırabilmek sadece sözle gerçekleşmez. Bu bilgilerin, yazı ile kayıt altına alınması elzemdir. İlmin kayıt altına alınabilmesi içinde dil ile ilgili birçok ilimlerin bilinmesi önem arzeder. İnsanlar yazılı metinler vasıtasıyla delâlet edilen anlama ulaşabilsin diye dil ile ilgili âlet ilimler geliştirilmiş ve eserler yazılmıştır. Bu sebeple lafızlar yalnızca amaca götüren birer araç olarak kullanılmıştır. Hatta bu lafızları okuyup düşünen kişi, düşünme sırasında tahayyül ettiği lafızlardan kendisini kurtarmakta ve manalara ulaşabilmektedir. Konumuz bağlamında lafız ve mana arasındaki ilişki çok mühim bir yere sahiptir. Lafzın manayı ne kadar aktarabildiği meselesi uzun yüzyıllar boyunca tartışılan bir mesele olagelmıştır. Bu ve benzeri nedenlerle İslam ilim geleneğinde söze dair olan lafzi

19 Taşköprülüzâde, *Mevzuat'ül-Ulûm*, c.1, s. 124.

20 Taşköprülüzâde, *es-Se'adetü'l-Fâhira*, s. 50.

kısımla ilgili birçok ilimler vardır. Bu çerçevede Taşköprülüzâde, insanların, sadece konuşarak bilgilerini gelecek nesillere ve aynı dönemde yaşayan diğer insanlara aktarılamayacağını ileri sürmüştür. İnsan, bilgiyi gelecek asırlara aktarabilmek ve kendisiyle aynı zaman diliminde yaşayan diğer insanlarla paylaşabilmek için onu kayıt altına almak zorundadır. Bu nedenle âlet ilimleri, hem ilimlerin anahtarları hem de lafızlar, harfler ve sözcükler kullanarak sonra gelenlere ulaştırılmanın araçlarıdır.²¹

Taşköprülüzâde, eserinde birçok lafzî ilimden bahseder. Bu ilimler, harflerin mahreçleri, lügat, iştikak, sarf, temyiz, nahiv, meâni, muhâdara, tarihler, siyer ve megâzi, beyan, bedî', tasnif, aruz, kâfiyeler, şiir söyleme, şiir ilkeleri, inşa, emsal, milletlerin tarihleri ve gelenekleri, hükümdarların gece sohbetleri ilmi, lafızların kullanımları ilmi, bilmeceler ve yanıtmacalar ilmi, yazışma ilmi, sicil tutma ilmidir. Taşköprülüzâde, yazıya dair ilimleri de ayrıntılı bir şekilde açıklar. Bu ilimler, hece harflerinin tertiplenmesi ilmi, harflerin güzelleştirilmesi ilmi, yazıların asıllarından nasıl türetildikleri ilmi, basit harflerin şekillerinin terkipleri ilmi, lafızların imlası ilmidir.²²

Taşköprülüzâde, *es-Saâdetü'l-Fâhira*'nın ikinci dalında felsefî ilimlerden söz etmiştir. Müellif, felsefî ilimlerin ne olduğunu içerik ve tarihsel süreklilik yönüyle açıklamaktadır. Felsefî ilimler, dış dünyada varlıkların durumlarını insanın gücü ölçüsünde inceleyen ilimlerdir. Var olanlar iki kısma ayrılmaktadır. İlki insanın iradesi dâhilinde olanlardır ki buna amelî hikmet denir. Bu kısımda insan kendi iradesini kullanarak tutum ve davranışlarında olumlu veya olumsuz değişiklikler meydana getirebilir. İkincisi ise insanın iradesi dâhilinde olmayanlardır ki buna nazari hikmet adı verilir. Taşköprülüzâde, klasik İslam felsefesindeki tasnifler üzerinden açıklama yapmıştır. Nazari hikmet üç varlık alanını inceler. Bunlar fizik, matematik ve metafiziktir. Metafizik, dış dünyadaki maddeden soyutlanmış varlığı, matematik, dış dünyada maddeye birleşik bulunan varlığı, fizik, hem dış dünyada hem de maddeye birleşik bulunan varlığı inceler.²³

Taşköprülüzâde, *es-Saâdetü'l-Fâhira*'nın ikinci tarafında mantık ilminden söz etmiştir. Müellif, mantığı âlet ilimlerinin en yücresi ve aklı ilimlerin başı olarak görmüştür. İsim vermeksizin Gazzâlî'nin görüşüne atıfta bulunarak mantığı Tanrı'nın bilgisine götüreceği için farz-ı kifâye olarak değerlendirir. Mantık ilmini kuran, asıl ve bölümlerini belirleyen kişinin Aristoteles olduğunu belirtmiştir. O, Aristoteles'in mantık ilmini kurma ve düzenleme de, Öklides'in kitabından faydalandığına işaret etmiştir.²⁴

Taşköprülüzâde, mantığın tarihsel gelişim sürecinden bahsettikten sonra mantık ilminin konusunu ele almıştır. Taşköprülüzâde, mantığı, tasavvur ve tasdike ilişkin bilinmeyenlerin, bilinenlerden elde edilme keyfiyetinin bilindiği ilim olarak tanımlamıştır. Mantığın konusu bilinmeyenlere ulaştırması açısından akledilenlerdir. Taşköprülüzâde,

21 Taşköprülüzâde, *es-Se'âdetü'l-Fâhira*, s. 52.

22 Taşköprülüzâde, *es-Se'âdetü'l-Fâhira*, s. 54-66, 92-98, 102-120.

23 Taşköprülüzâde, *es-Se'âdetü'l-Fâhira*, s. 158.

24 Taşköprülüzâde, *es-Se'âdetü'l-Fâhira*, s. 124.

mantığın önemli ve temel eserlerini inceler. Ona göre, Fârâbî Aristoteles'in kitabını *es-Semâniye fî İlmi'l-Mantık* adındaki kitabında telhis etmiştir. Bu isimle mantığın sekiz bölümüne işaret ettiği söylenebilir. İslam düşünce tarihinde mantık ilminde yazılan birçok kitap olduğunu söyleyen Taşköprülüzâde, mantık alanında yazılmış muhtasar kitaplardan bazılarının; Necmeddin el-Kâtibî'nin (ö. 675/1277) *Aynü'l-Kavâid*'i, Sirâceddin el-Urmevî'nin (ö. 682/1283) *el-Menâhic*'i, Şemseddin es-Semerkindî'nin (ö. 722/1322) *Kıstâsü'l-Efkâr*'ı, Nasîrüddin et-Tûsî'nin (ö. 672/1274) *et-Tecrid*'i ve İbn Sînâ'nın (ö. 428/1037) *el-İşârât*'ının mantık kısmı olduğunu belirtir. Bunlarla birlikte orta hacimli eserlerden bazıları ise; Hûnecî'nin (ö. 646/1248) *Keşfü'l-Esrâr*'ı, Kâtibî'nin *Câmiu'd-Dekâik*'i ve İbn Vâsıl'ın (ö. 697/1298) *Nuhbetü'l-Fiker*'idir. Geniş hacimli eserlerden bazıları ise Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 606/1210) *el-Mantıku'l-Kebir*'i, Kâtibî'nin *Şerhu Keşfi'l-Esrâr*'i ve İbn Sînâ'nın *eş-Şifâ*'sıdır. Taşköprülüzâde, *eş-Şifâ*'nın mantık kısmının büyük bir derya olduğunu söylemiştir.²⁵

Metafizik, ilahiyatı incelediği için “el-ilmü'l-ilâhî” (*ilahî olanlar ilmi*), maddeden soyutlandığı için ve konunun yüceliğinden dolayı “el-ilmü'l-a'lâ” (*en yüce ilim*), fizik ilminden sonra okunmasından dolayı “ilmü ma-ba'de't-tabîa” (*fizikten sonra gelen ilim*) olarak isimlendirilir. “el-İlmü'r-riyâzî” olarak adlandırılan matematik, nefsin riyâzeti manasında kullanılmıştır. Delillerin yakinî olması ve nefsin de yakinî olanlara alıştırılması için öğretime nefis riyâzeti ile başlanmaktadır. Mantık da bunun içindedir. “el-İlmü'l-evsat” (*orta ilim*) olarak adlandırılan mantık, ne tamamıyla maddeye ilişmekte ne de tamamıyla maddeden soyutlanmaktadır. Fizik, cisimlerin tabiatlarından söz etmesinden dolayı “el-ilmü't-tabîi” (*tabiat ilmi*) olarak isimlendirilmiştir. Fizik ilmi, maddeye tamamıyla ilişmesinden dolayı “el-ilmü'l-ednâ”dır (*en alt ilim*).²⁶

Taşköprülüzâde, metafiziği, mevcut olmaları bakımından mevcutları inceleyen bir ilim olarak tanımlamaktadır. Bu ilmin konusu mevcut olmak bakımından mevcuttur. Gayesi ise hak inançları, ebedi saadet ve sonsuz egemenliği elde etmeye uygun tasavvurları elde etmektir. Taşköprülüzâde, metafiziğin insan için en yüce maksat olduğunu, bu ilmin hakikatlerine ulaşabilen kimsenin büyük kazanımlar elde ettiğini belirtmiştir. Diğer yandan bu ilimde ayağı kayan kimsenin hüsrana uğrayacağını ifade etmiştir. Düşünürler, metafiziğin tahsilinin iki yolla gerçekleştiği ileri sürmüşlerdir. Bu iki yoldan da iki grup ortaya çıkmıştır. Birinci grup nazar ve fikir yolunu kullanarak bu ilmi tahsil etmektir. Bunların öncüsü Aristoteles ve kitabı *Mâ-ba'de't-tabî'a*'dır. Bu ilmi Fârâbî kitaplarında özetlemiştir. Öte yandan Taşköprülüzâde, Fahreddin er-Râzî'nin *el-Mebâhisü'l-Meşrikıyye* isimli eseri ve Şihâbeddin es-Sühreverdî'nin (ö. 587/1191) *Hikmetü'l-İşrâk*'ini da bu ilmin kitaplarından saymıştır. Müellif, bu ilmin dine aykırı olduğunu düşünenlere ve vehme kapılanlara İbn Rüşd'ün *Faslü'l-Makâl* adlı eserini tavsiye etmiştir.²⁷

İkinci grup da nefsin tasfiye edilmesi ve riyazetle düşünme yolunu seçmişlerdir. Bunlar

25 Taşköprülüzâde, *es-Se'adetü'l-Fâhira*, s. 128.

26 Taşköprülüzâde, *es-Se'adetü'l-Fâhira*, s. 160.

27 Taşköprülüzâde, *es-Se'adetü'l-Fâhira*, s. 160.

dille ulaşılamayan zevkî durumlara ulaşan zahitlerdir. Bu gruptakiler şayet filozoflarsa bunlara İshrâkiler, şeriatı kabul edenler ise sūfiler olarak isimlendirilir. Ömer es-Sühreverdi'nin *Avârifü'l-Maârif* (ö. 632/1234) isimli eseri bu konuları kapsayan bir kitaptır. Öte yandan Ebû Tâlib el-Mekkî'nin (ö. 386/996) *Kütü'l-Kulüb*'ü, Kuşeyri'nin (ö. 465/1072) *er-Risâle*'si, İbnü'l-Arabî'nin (ö. 638/1240) *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*'si bu alanda yazılmış önemli kitaplardır. Taşköprülüzâde, bu iki grubun dışında her iki görüşü de birleştirenlerin olduğunu ileri sürmüştür. Bunlara iki fazileti ve güzelliği bir araya getirenler de denilmektedir. Bunlara örnek olarak ilk filozoflardan Sokrates ve Eflâtun'u, sonra gelenlerden ise Gazzâlî ve Sühreverdi'yi vermiştir. Molla Fenarî (ö. 834/1431) ve Celâleddin Devvânî'yi (ö. 908/1502) de bu gruba dâhil etmiştir.²⁸

4. er-Risâletü'l-Câmia li Vasfî'l-Ulûmi'n-Nâfia'da İlimler Tasnifi

Taşköprülüzâde bu eserinde ilimleri üç bölümde incelemektedir. Birinci bölüm, faydalı ilmin faydasız olan ilimden ayırt edilmesidir. İkinci bölüm, her mükellefin öğrenmek zorunda olduğu bilgi hakkındadır. Üçüncü bölüm ise ilimlerde akıl yürütmeye olan ihtiyaç hakkındadır.²⁹

Taşköprülüzâde'nin *er-Risâletü'l-Câmia*'nın birinci bölümünde kitap ve sünnette yer alan ilimleri üç kısımda ele almıştır. İlimlerin ilki mükelleflerin fiilleri, ikincisi yaratılış ve ahiret hallerinden bahseden ilim, üçüncüsü ise züht, sabır ve rıza gibi ahlaki güzelliklere dair ilimlerdir. Bunlardan mükellefin fiillerinden bahseden ilim iki şekilde anlatılır. Birincisi kıssalar ve hikâyelerdir ki bu ilme vaaz ve tezkîr ilmi denir. İkincisi ise iktizâ ve tahyîr gibi şer'î hükümler vasıtasıyla anlatılır. Bu ilim, fıkıh usulü ilmi, şeriat ilmi, mezhep ilmi olarak isimlendirilir. Şayet ilim, dinî inançların ortaya konulması amacını güdüyorsa buna itikat ilmi ve usûlüddin denir. Öte yandan dine karşı gelenlere karşı susturma varsa bu ilme kelâm ilmi denir. Bu ilim insanın manevî hallerine dair ise tasavvuf ilmi ve riyazet ilmi olarak adlandırılır. Müellif, sınıflandırmayı fıkıh ilminden itikat ilmine ve son olarak da tasavvuf ilmine doğru sıralamıştır. Burada toplam altı ilim vardır. Bunlar tezkîr, fıkıh usulü, usûlüddin, fıkıh, kelam ve tasavvuf ilimleridir. Taşköprülüzâde, ilerleyen sayfalarda bunlarının her birinin geleneksel İslam düşüncesinin sınırları içinde kalarak açıklamaya çalışmıştır. Taşköprülüzâde, bu bölümde de nazarî ve tasfiye yollarını bir araya getirmiştir. Hem ilme hem de amele önem verdiğini gösterir açıklamalar yapmıştır.³⁰

Taşköprülüzâde, diğer ilimleri iki kısma ayırmıştır. Birincisi, dil ilimleri ve mantık ilimleri gibi faydalı ilimlerin temeli olan ilimlerdir. İkinci tür ilimler ise tıp ve matematik ilmi gibi faydalı ilimlerin temelinde yer almayan fakat gündelik hayatın düzenini sağlamaya etkisi olan ilimlerdir. Çatışmaların çözülmesi, yönetim ile ilgili hükümlerin bilinmesi ve hukuka dayalı hüküm vermenin bilinmesi farz-ı kifâyedir ve bu ilimlerin içindedir. Farz-ı kifâyê ilimler

28 Taşköprülüzâde, *es-Se'âdetü'l-Fâhira*, s.162.

29 Taşköprülüzâde, *er-Risâletü'l-Câmia li Vasfî'l-Ulûmi'n-Nâfia: Faydalı İlimlerin Niteliklerini Kuşatan Risale*, nşr. ve çev. Murat Kaş (İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi Yayınları, 2016), s. 30.

30 Taşköprülüzâde, *er-Risâletü'l-Câmia*, s. 30-32.

arasında faydalı ilimlere dâhil edilmese de dinî ilimlerin daha iyi öğrenilmesini sağlayan ilimler vardır. Bu ilimler, kıraat ilmi, mehâric-i huruf, nâsih-mensûh, tarihsel olaylara dair bilgiler, hadislereve ravilerinin isimlerine dair bilgi, müsnedin mürselden, zayıf hadisin kuvvetli hadisten ayırt edilmesine dair bilgiler, namaz vakitlerinin ve kible tayininin bilinmesini sağladığı ölçüde astronomidir. Taşköprülüzâde, bu ilimlerin belli bir ölçüde öğrenilmesi gerektiğini bu nedenle de fazlasının yasak olduğunu ifade eder. Taşköprülüzâde'ye göre bu ilimler faydalı olup ya dünya ile ya da ahiret ile ilgilidir. Bundan dolayı da hem dünya ile hem de ahiret ile ilgili bütün ilimler uhrevî ilimlerdir.³¹

Müellif, felsefe ve geometrinin dinî ilimlerden olmadığını, dünya hayatını ahiret hayatına tercih eden kimseler tarafından icat edildiğini söyler. Bununla beraber şiir ve soybilim gibi ilimlerinde hoş görülmediğini belirtir.³² Taşköprülüzâde, tasavvuf ilminin üstün ve faziletli bir ilim olduğunu ifade eder.³³ Bu manada Taşköprülüzâde'nin eserlerine bakıldığında hakikate ulaşmada manevî bir yol olan tasavvuf yoluna daha yakın olduğu görülür. Bu yakınlık, onun birçok eserinde gerek kullandığı kavramlar gerekse ele aldığı konular açısından açık bir şekilde görülür.

Taşköprülüzâde, ikinci bölümde her mükellefin öğrenmek zorunda olduğu bilgilerden bahseder. Dinin temel esas ve ahlakî ilkeleri ile ilgili zorunluluklarla ilgili yaklaşımların kökeninde iki asıl vardır. Birinci asıl: İslam hukukunda iki hüküm vardır. Bunlardan ilki cevaz hükmü ki buna fetva da denilmektedir. Bu kolaylık ve müsamaha üzerine kuruludur. İkincisi ise efdal ve ihtiyatlı olanın hükmüdür. Şeriat bu iki hükmü de içermektedir.³⁴ İkinci asıl: İnsan ruh ve bedenden oluşur ve her iki parçası itibariyle de sorumludur. Ruha düşen sorumluluk iman, bedene düşen sorumluluk ise İslam'dır.³⁵ İnsan için zâhir olanın ve bâtın olanın her ikisi de gereklidir. Bedenin kıvamı ruh ile olduğu gibi, İslam'ın kıvamı da iman iledir. İslam ile iman arasında ihsan vardır. İhsan, beden ile ruh arasındaki kalp mesabesindedir. İnsan, yetkinliğe ancak ihsan vasıtasıyla ulaşabilmektedir.³⁶

Taşköprülüzâde üçüncü bölümde ilimlerde akıl yürütmeye olan ihtiyaçtan bahsetmiştir. Burada bilgileri iki kısma ayırmıştır: (a) Aklın bedihî bir şekilde kavradığı, inkâra konu olmayan, ister âlim isterse cahil olsun herkesin eşit olduğu zorunlu bilgiler. (b) Akıl yürütme ve nazara ihtiyaç duyulan iktisâbî bilgiler. Birincisi aklın sahip olduğu önermelerdir. Bu bilgiler doğru ise kesinlik ifade etmektedir. İkincisi ise işitmeye dayalı olan hükümlerdir. Bu bilgiler delâleti ve sübutu zannî olduğu için kesinlik ifade etmemektedir. Aklın geçersiz kılınması naklin geçersiz kılınması anlamına gelir. Çünkü akıl naklin aslı ve esasıdır.³⁷

31 Taşköprülüzâde, er-Risâletü'l-Câmia, s. 38.

32 Taşköprülüzâde, er-Risâletü'l-Câmia, s. 40.

33 Taşköprülüzâde, er-Risâletü'l-Câmia, s. 54.

34 Taşköprülüzâde, er-Risâletü'l-Câmia, s. 42.

35 Taşköprülüzâde, er-Risâletü'l-Câmia, s. 44.

36 Taşköprülüzâde, er-Risâletü'l-Câmia, s. 50.

37 Taşköprülüzâde, er-Risâletü'l-Câmia, s. 54.

Taşköprülüzâde, bu bölümde uzun bir şekilde kelim ilmi ile ilgili tartışmalara yer verir. Bu konuda öncekilerin düşüncelerini ve kelim konusundaki tavırlarını belirtir. Onun tespitine göre, kelim ilmine karşı genelde mesafeli durulmuş; tefsir, hadis gibi diğer İslamî ilimler gıda, kelim ilmi bir ilaç gibi görülmüştür. Bu nedenle kelim ilmiyle sadece âlimlerin uğraşması gerektiği avamın bu ilme yaklaşmaması gerektiği belirtilmiştir. Kelim ilmi tarihsel olarak Mu'tezile ile birlikte ortaya çıkmış, Ehl-i Sünnet'e uzun bir zaman sonra geçmiştir. Müellif daha sonra Mu'tezile'nin nasıl ortaya çıktığını açıklamıştır. Ona göre, mü'minler arasındaki bazı ufak ayrışmaları sağken Hz. Peygamber'in çözmüş, tartışmaların onun vefatından sonra başlamıştır. Bu tür fikrî tartışmalar doğaldır, âlimler tarafından işler tekrar yoluna konulacaktır.³⁸

Sonuç

Taşköprülüzâde'nin ilimler tasnifi bağlamındaki görüşleri bu konuya hasrettiği dört eseri; *Miftâhu's-Saâde*, *er-Risâletü'l-Câmia*, *es-Saâdetü'l-Fâhira ve Medinetü'l-Ulûm*'dan elde edilmektedir. Bu eserlerin tasnif şekilleri birbirinden farklıdır. *er-Risâletü'l-Câmia* dinî tasnif anlayışı üzerinden kaleme alınmıştır. *Miftâhu's-Saâde*, *es-Saâdetü'l-Fâhira ve Medinetü'l-Ulûm*'da ise felsefî tasnif anlayışını benimsemiştir. *Miftâhu's-Saâde*, Osmanlı düşünce geleneğinde ilimler tasnifi konusu ile ilgili olarak ilk akla gelen ve yaygın olan ansiklopedik eser hüviyetini kazanmıştır.

Taşköprülüzâde, ilimleri, Aristoteles'ten Descartes'e kadar birçok filozof tarafından kullanıldığı gibi, ağaç ve dal hiyerarşisi üzerinden tasnif etmiştir. Onun özgün yönlerinden birisi, ilim tasnifini ayrı bir ilim dalı olarak değerlendirmiş olması ve metafiziğin altına yerleştirmesidir.

Taşköprülüzâde'nin, *Miftâhu's-Saâde ve es-Saâdetü'l-Fâhira*'yı, ilim ve nazar yoluyla elde edilen ilimler ve müşahede ve tasfiye yoluyla elde edilen ilimler olmak üzere iki tarafa ayırması, hakikate ulaşmanın ve mutlu olmanın yolunun nazar yolu ve tasfiye yolunu bir araya getirmekten geçtiğini düşüncesine matuftur.

Taşköprülüzâde, ilimler tasnifini yaparken birçok düşünürden doğrudan ve dolaylı olarak etkilenmiştir. Bunlardan doğrudan etkilendiği iki kaynak vardır. Bunlar, Molla Lütü'nin *Risâle fi'l-Ulûmi's-Şer'iyye ve'l-Arabiyye*'si ve *el-Metâlibü'l-İlahiyye*'si ile İbn Efkânî'nin *İrşadü'l-Kâsıd*'ıdır. Dil ilimleri ve şer'î ilimlere ilişkin bölümlerin içeriğini oluştururken Molla Lütü'den, felsefî ilimlerin içeriklerini oluştururken ise İbnü'l Efkânî'den yararlanmıştır.

38 Taşköprülüzâde, *er-Risâletü'l-Câmia*, s. 72, 96.

Kaynakça

- Arslan, Sami, "Bilgi-n'in Dolaşımı Bağlamında Taşköprülüzâde'nin *Medînetü'l-'Ulûmu*'nu İnşâ Eden Kelimeler", *Taşköprülüzâde'de Bilgi, Bilim ve Varlık*, ed. İhsan Fazlıoğlu & İ. Halil Üçer, İstanbul: İLEM Yayınları, 2020, s. 157-183.
- Fazlıoğlu, Şükran, "Vaz' ile Tasnif Arasında: Molla Lütü'nin *el-Metâlibü'l-îlâhiyye fî mevzû'âtü'l-ulûmi'l-lugaviyye'si*", *İlimleri Sınıflamak: İslam Düşüncesinde İlim Tasnifleri*, ed. Mustakim Arıcı, İstanbul: Klasik Yayınları, 2019, s. 277-295.
- Kaş, Murat, "Mustafa Şevket Efendi'nin Risâlesi Işığında Zihin, Hâriç ve Nefsü'l-Emr Kavramlarının Analizi", *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 1:1 (2014), s. 58-87.
- Macit, Muhittin, *İbn Sînâ'da Metafizik ve Meşşâî Gelenek*, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2012.
- Platon, *Mektuplar*, çev. Furkan Akderin, İstanbul: Say Yayınları, 2010.
- Şenel, Cahid, "İbnü'l-Ekfânî'nin *İrşâdü'l-kâsıd*'da İlimler Sınıflandırması", *İlimleri Sınıflamak: İslam Düşüncesinde İlim Tasnifleri*, ed. Mustakim Arıcı, İstanbul: Klasik Yayınları, 2019, s. 199-237.
- Taşköprülüzâde, *er-Risâletü'l-Câmia li Vasfi'l-Ulûmi'n-Nâfia: Faydalı İlimlerin Niteliklerini Kuşatan Risale*, nşr. ve çev. Murat Kaş, İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Taşköprülüzâde, *es-Se'âdetü'l-Fâhira fî Siyâdeti'l-Âhira: İlimler Tasnifi, Yüce Ahiret Makamına Götüren Değerli Mutluluk*, nşr. ve çev. Sami Turan Ezel, İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Taşköprülüzâde, *Miftâhu's-Saâde ve Misbâhu's-Siyâde fî Mevzû'âti'l-Ulûm*, c. 1, sad. Mümin Çevik, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 2011.
- Türker, Ömer, "İslâm Düşüncesinde İlimler Tasnifi", *İlimleri Sınıflamak: İslam Düşüncesinde İlim Tasnifleri*, ed. Mustakim Arıcı, İstanbul: Klasik Yayınları, 2019, s. 63-91.

Tashkoprizâda Ahmad Afandî's Classification of Sciences**Abstract**

In our study, we tried to reveal where Tashkoprizâda Ahmad Afandî (d. 968/1561), the Ottoman thinker and scholar, stands in the tradition of classification by describing the classification of sciences. Tashkoprizâda, one of the top figures in the classification of sciences in the Islamic thought tradition, made the most detailed sciences classification of his period. Tashkoprizâda made the most detailed classification of sciences of his time. He used the example of tree and branch by following the traditional philosophical thought in the classification of sciences. Tashkoprizâda evaluated the classification of sciences as a separate branch of science. According to him, the science of classification is one of the sub-branches of metaphysics as a discipline.

He has four works he wrote on this subject. His works are Madînatu'l-ulûm, Miftâhu's-saâda ve misbâhu's-siyâda fî mawdüâti'l-ulûm, al-Risâlatu'l-jâmia li-wasfi'l-ulûmi'n-nâfia, As-Saâdatu'l-fâkhira fî siyâdati'l-âkhira. The classification forms of these works are different from each other. In these works, he was written within the tradition of both philosophical classification and religious classification. Tashkoprizâda wrote al-Risâlatu'l-jâmia through his religious classification understanding. In his works named Miftâhu's-saâda, Madînatu'l-ulûmand as-Saâdatu'l-fâkhira, he adopted the philosophical understanding of classification.

Tashkoprizâda relied on two sources in its classification. These are the Risâla fî'l-ulûmi'sh-shar'iyya wa al-arabiyya by Molla Lutfî (d. 900/1495) and al-Matâlibu'l-ilahiyya, who is his own commentary on this work, and Irshâdu'l-qâsid ilâ asnâ'l-maqâsid of Ibn al-Akfânî (d. 749/1348). He has benefited from Molla Lutfî in the chapters on language sciences and religious sciences, and Ibn al-Akfânî in creating the contents of philosophical sciences. This classification of sciences is of great importance in the educational life of the Ottoman state. Tashkoprizâda considered the classification of sciences as a separate branch of science. According to him, as a classification scientific discipline, it is one of the sub-branches of metaphysics.

Keywords: Tashkoprizâda Ahmad Afandî • Classification of Sciences • Metaphysics • Ottoman Philosophy • Islamic Philosophy.